

Sotsiaalsed suhted tootmiskoondise Ookean kaugsõidu kalalaeval 1970–1985¹

Dagmar Ingi

Sissejuhatus

Laevapere omavahelisi suhteid ei saa vaadelda sarnaselt mõne teise töökollektiiviga, kus töötajad jätavad pärast kaheksatunnilist tööpäeva töömured selja taha ja lähevad koju perekonna juurde. Laevameeskond oli koos 24 tundi ööpäevas ja selle liikmed täitsid ühel ajal kolleegi, naabri, sõbra, toakaaslase, vahel ka pereliikme rolli.

Käesolevas artiklis käsitlen inimsuhteid tootmiskoondise Ookean laeval „küpsse sotsialismi“ perioodil². Vaatlen suhteid indiviidist, rahvusest ja rassist ning soost lähtuvalt, võttes arvesse keskkonna eripära – isoleeritus maismaast, privaatsuse vähesus, üksteisest sõltumine tööülesannete täitmisel – ja sellest tingitud omavahelise lävimise reegleid. Püüan mõista, milliseid iseloomujooni laeval hinnati ja mis põhjustas selliseid hinnanguid. Küsin, kas ja kuidas suudeti vältida konfliktiolukordi, tagada häid suhteid. Mis alustel tekkis töötajate vahel vaen või sõprus ning kuidas need arenesid väljaspool töökohta, laeva? Tõstatan naiste- ja meestevaheliste suhete teema: uued armastajapaarid, vastamata tunded, armukolmnurgad, lahkuminekud. Vaatlen, millised olid suhted erinevate rasside ja rahvuste vahel ning kas esines alateadlikke negatiivseid stereotüüpseid määratlusi. Mõistmaks paremini kontaktide loomise ja kujunemise tingimusi, annan põgusa ülevaate ka meremeeste eluruumidest ja nende komplekteerimise põhimõtetest tootmiskoondise alustel.

Artikli peamiseks **teoreetiliseks lähtekohaks** on Anne Honeri väikeste sotsiaalsete eluilmade idee (*der Idee der kleinen Lebens-Welten*, Honer 1993)³. Anne Honeri

[1] Artikkel põhineb 2006. aastal Tartu Ülikoolis etnoloogia erialal kaitstud bakalaureusetöö „Tootmiskoondise Ookean kaugsõidu kalanduse meremeeste argielu laeval 1970–1985“ peatükil „Sotsiaalsed suhted laeval“.

[2] Küpsse sotsialismi all peetakse silmas 1960.–1980. aastaid. Seda perioodi iseloomustab keskendumine perekonnale, isikliku heaolu saavutamisele ning otsese riigiterroori puudumine (Shlapentokh 1989: 13).

[3] Honeri fenomenoloogilise kultuurikäsitluse alla kuuluv väikeste eluilmade idee baseerub Thomas Lückmanni ja Alfred Schützi eluilmade ideel, mille järgi on välise keskkonna objektid meie kaasinimeste jaoks põhimõtteliselt samad kui meile endale. Kuigi igale inimesele on antud tema oma, ainukordne eluilm, paistab iga subjektiivne eluilm empiirilisel vaadelduna

sõnul on väike eluilm sotsiaalselt eeldefineeritud väljalõige igapäevases eluilmast, kus inimesed käituvad kindlast eesmärgist lähtudes. Seda kogetakse subjektiivselt kui aegruumi osavõttu erilisest käitumis-, teadmises- ja tähendussüsteemist. Väikes-tes eluilmades tajutakse osa maailmast sarnaselt, seisukohad on äravahetatavad, tähendussüsteemid sarnased. Hoolimata kõikidest biograafiliselt tulenevatest erinevustest leidub siin pragmaatilistest eesmärkidest tulenevaid ühisusi (Honer 1993: 30).⁴ Sellest lähtudes käsitlen ka kaugsõidu kalalaevade meeskondi, kes tegutsesid sarnastel eesmärkidel sarnases aegruumis, väikese sotsiaalse eluilmamana. Võtan arvesse, et meestel, kes elasid ja töötasid kindlal ajavahemikul ühesuguses keskkonnas samal režiimil, olid analoogsed seisukohad ja väärtushinnangud, nende jaoks olulised küsimused ja tähtsad teemad olid ideaalis sarnased. Meremehed nägid alustel toimunud läbi sarnaste „prillide“. Vaatamata sellele, et nende rahvuslik, perekondlik, hariduslik jm taust võis olla erinev (mida materjali analüüsil ka arvesse võtan), tingisid laevaelu ja seal kehtinud reeglid teatavad maailmavaatelised ühisused.

Kuna kvalitatiivse uurimise abil saab avastada sotsiaalse maailma erinevaid dimensioone, sealhulgas ka argielu struktuuri, meie uuritavate arusaamu, kogemusi ja maailmapilti, viise, kuidas sotsiaalsed protsessid, institutsioonid, diskursused ja suhted toimivad (Mason 2002: 9), on ka minu meetoditeks kujunenud kvalitatiivsed uurimismeetodid.

Allikmaterjalina kasutan poolstruktureeritud küsimustiku alusel läbiviidud intervjuud. Intervjuud on tehtud nn lumepalli meetodi⁵ alusel valitud kuue tootmis-koondise Ookean ridades ja ühe kalurikolhoosides töötanud kaugsõidu kalanduse meremehega aastatel 2004–2005 (kuus Tallinnas, üks Järvamaal). Et artikli näol on tegemist uurimistöö vaheetapiga, ei ole informantide arv lõplik: lähiajal on kavas teha veel intervjuusid nii kalatööstuse kui ka kolhooside kaugsõidu kalameestega. Informandid on sündinud ajavahemikus 1930–1954. Vaatamata sellele, et küsitleta-avad kuuluvad erinevatesse põlvkondadesse, ei tule nende vastustest laevaelu kohta välja tuntavaid erinevusi maailmapildis. Nimetatud asjaolu võib sõltuda muuhulgas üsna sarnasest haridustasemest: kuus informanti on lõpetanud mereharidusliku kutsekooli põhikooli või keskkooli baasil, vaid üks on põhiharidusega ning merendusala väljaõppeta. Siiski ilmnevad vastustest mõningad meeste olemusest ja merestaažist tingitud erisused. Ekstravagantne, kergelt filosoferimisele kalduv flirdilembeline madrus-varustaja Mart⁶ näib olevat oma meremeheaastaid eelnevalt analüüsinud, tuues välja selgemaid hinnanguid, detailsemaid meenutusi. Ta käsitleb kõige üksikasjalikumalt naisi ja seksuaalsuhteid puudutavaid küsimusi. Võimalik, et Mart eristab üksikuid lugusid, kuna ta merestaaž on üsna lühike (neli aastat)

---

vaid suhteliselt originaalne, sest inimesed orienteeruvad maailmas mitmesuguste sotsiaal-ajalooliselt kehtivate tähendusskeemide abil. Sarnaste elutingimuste juures on sarnased ka inimeste eluilmad. Ajalise ja ruumilise, sotsiaalse kaugenemisega vähenevad ka sarnasused (Schütz, Luckmann 1973: 3–18; Honer 1993: 19–20; Kivimäe 2002: 25–26).

[4] Eestis on Anne Honeri väikeste sotsiaalsete eluilmade teooriat kasutanud etnoloog Kirsti Jõesalu (2004; 2006).

[5] Empiirilise valiku meetod, mille puhul algselt valitud informandid suunavad edasi või soovivad uusi informante.

[6] Artiklis kasutatavad informantide nimed on muudetud.

ning täielik rutiin jäi saavutamata. Samasugust eristamise tendentsi võib märgata ka viieaastase merekarjääriga optimistliku elektriku Hanno meenutustest, kes nüüd küpses eas heldimusega nooruse naiivsuste üle naerab ja positiivseid mälestusi negatiivsete kõrval esiplaanile seab. Seda ei saa öelda aga 17 aastat mehaanikuna merd sõitnud pessimistlikult meelestatud Raivo kohta, kes erinevaid küsimusi ülikriitiliselt lahkas. Tema puhul jäi silma ka enese vägivaldne distantseerimine minevikust ning omaks võetud hinnang, et kõike, mis seondub nõukogude perioodiga, võib iseloomustada vaid negatiivsena. 40-aastase merekogemusega kapten Ants, aktiivne ja edumeelne, suurte elukogemustega mees, vaatas laevaelule objektiivselt ja juhi vaatenurgast. Kui tema rääkis avameelselt, valehäbita ka alustel aset leidnud sündmustest, mis rikkusid meeskonna mainet, siis teine staažikas kapten Leo mäletas (või soovis mäletada) eelkõige harmooniat, võttes juhtivtöötaja eemalehoidva ja olukordi idealiseeriva rolli. Tööka, pragmaatilise ja rahumeelse, 16 aastat laeval kalameistrina töötanud Oskari meenutused on üldistavad, käsitledes peamiselt argirutiini: töötegemist, söömist, igapäevaseid tegevusi. Üksikuid juhtumeid ta meelsasti välja ei too: tundub, et need on tema jaoks paljus aja jooksul ühte sulanud. Oluline on märkida, et Oskar, kellest kujunes peamine võtmeinformant, on minu isa, tänu kellele tekkis mul üleüldse huvi sellele teemale vastu.

Elamistingimused kui sotsiaalsete suhete kontekst

Elamistingimused Ookeani laevadel sõltusid laeva tüübist ja sellest tulenevalt laevade erinevatest mõõtmetest, põhiplaanist ning massist. Viimased omakorda avaldasid mõju ka aluse müratugevusele, vibratsioonile, kõikumisele ja magnetvälja tasemele: mida väiksem oli laeva mass, seda rohkem mõjutasid eelpool nimetatud tegurid meremeeste füüsilist vormi ja emotsionaalset tasakaalu, kujundades nõnda ka omavahelist suhtlust (Allik 1979: 42).

Elamistingimused sõltusid ametiastmest. Informantide andmete põhjal elas madalam koosseis – motoristid, katlakütjad, madrused, masinistid, köögitöölised ja koristajad – neljakohalistes kajutites. Vanemate laevade peal esines meremeeste mälestustest lähtuvalt isegi üksikuid kuuseid kajuteid, kuhu paigutati tsehhitöölised-kalatöötledjad. Sisseseades oli askeetlik: kuue- ja neljakohaliste kajutite eluruumide sisustusse kuulusid koid,apid, toolid ja lauad. Vett ruumis ei olnud. Üksiolekaks aega ja ruumi ei eksisteerinud (foto 1). Kuna valik puudus, tuli selliste tingimustega lihtsalt harjuda. 1948. aastal sündinud mehaanik Raivo jutustab:

No eks ta oli paratamatus. Aga muidugi häirib. Sellepärast üks tahab väljas käia, teine tuleb. Kes sul seal kurat... Ja siis vahti minek. Tavaliselt oli seal... Madrustel oli võib-olla lihtsam, et me neljakesi läksime ühekorraga vahti. Aga me nagu masinistid [---]. Ainult kahekesi olime, üks ole [---]. Kuuled küll, et tuldi teda üles ajama, kurat. Kui sa oled enne magama jäänd. [---] Ja siis kajutis tõmmati suitsu kah. Sa ei saand absoluutselt magada jah. (Raivo)⁷

[7] Püüan informantide juttu võimalikult täpselt edasi anda, jättes teksti sisse sõnakordused, takerdumised, parasiit-, vandesõnad jm. Mõttepause tähistavad margina kolm punkti, tekstist katke eraldamist nurksulgudes olevad katkestusjooned. Nurksulgudesse paigutatud teksti on lisanud autor kergendamaks lõpetamata lausete lugemist. Intervjuueeritava emot-

Foto 1. Meremehed oma kajutis vaba aega veetmas. 1970. aastate lõpp. Foto: Informandi erakogu

Küsitletute sõnul olid kahekohalised kajutid ette nähtud keskmisele koosseisule, kuhu kuulusid kokk, pesunaine, vanempuhvetipidaja, kalameister, püügimeister, III ja IV tüürimees, mehaanik, radist ja navigaator. Kahekohaliste kajutite sisustus vastas suuremate kajutite sisseseadele. Ainsaks erinevuseks oli sisseehitatud kraanikauss. See kõrvaltvaatajale väikesena tunduv boonuse tähendas märkimisväärselt suuremat mugavust: pesemiseks ja enese värskendamiseks polnud vajadust kajutist lahkuda ja ühistes pesuruumides kohta otsida. Ilmselgelt oli suurem privaat- sus kahekohaliste eluruumide peamine eelis neljakohaliste ees. Informantide sõnul kujunesid kajutikaaslaste vahikorrad sageli isegi niimoodi, et ühes ruumis elavad mehed puutusid elamispinnal kokku vaid töövabadel perioodidel. *Üks on tööl, teisel on puhkus. Üksipäini kajutis.* (Oskar)

Üksikud ehk privaatkajutid võimaldati raadiojaama ülemale, kapteni I abile⁸, laevaarstile, I ja II tüürimehele. Kõige suurem, eesruumist ja magamisruumist koosnev elamispiind oli kapten-direktoril.

sioonid, näiteks naeru, toon välja sulgudes. Pean täpset teksti esitamist vajalikuks, et kontekst oleks lugejale lihtsamini tabatav.

[8] Suure võimutäiusega ametikoht NSVL kalalaevadel. Kapteni I abi tegeles poliitilise kasvatus- töö ja ühiskondlike organisatsioonidega (*Mereleksikon* 1996).

Kajutite komplekteerimisel lähtuti ka meeskonnaliikmete soost. Vaid erandkorradel, abielupaaride ning reisi käigus tekkinud suhete puhul, elas ühes kajutis koos kaks vastassoost inimest. Informant Mart meenutab, et baaslaevadel olid naiste eluruumid paigutatud isegi eraldi tekile, et vältida seksuaalsusest tekkivaid konflikte. Seda käsitlen alapeatükis „Naised laeval. Sugudevahelised suhted“.

Kajutite koosseis sõltus lisaks ametiastmele ja soole ka professionist. Kindlate ametite esindajatele olid ette nähtud kindlad kajutid. Nii elasid madrused, motoristid, III ja IV tüürimehed ja teised sõltuvalt ametist ühes kajutis. Informant Oskar väidab, et kajuteid oli võimalik ka vahetada, aga sellel ei olnud erilist mõtet. Oma kajut andis teatud kindlustunde. Vaid üksikutel juhtudel, kui isiklikud vastuolud kooselu ohtlikuks muutsid, vahetati kajutikaaslasi. Arvestades asjaolu, et meremehed ei olnud läbinud psühholoogilise sobivuse kontrolli ega vastavat treeningut (Allik 1979: 41), on imeksandav, et selliseid juhtumeid esines siiski harva. Siin kirjutajale tundub, et taktika moodustada kajutid professioni alusel aitaski korda säilitada. Vaatamata sellele, et mereisolatsioonis elavate meremeeste psühholoogiat uurinud Lembit Allik on soovitanud komplekteerida meeskond ja paigutada nad elama isiklike sümpaatiate alusel (1979: 58), usun, et väljapakutud süsteem võinuks põhjustada kergekäelisi, hetkeliste lahkkelide ajal tehtud kajutivahetusi ning sellest tulenevalt õõnestada korda ja kõigutada meeskonna tasakaalu. Siiski jääb see vaid autori hüpoteesiks, kuna vastava erialase kompetentsita ei saa seda kindlalt väita.

Indiviidist lähtuvad suhted

Nagu sissejuhatuses rõhutasin, oli laev eriline keskkond. Siin olid ühendatud inimese jaoks kodu (kajut), töökoht (tootmis-, tehnilised jm ametiruumid) ja vaba aja veetmise paigad (söökla-kinosaal-peoruum, spordisaal, „palliplats“⁹). Inimesed, kes laeval töötasid, ei olnud ainult kolleegid, vaid ka toanaabrid, sõbrad, pereliikmed.

Suhteid laevameeskonnas hindasid meremehed positiivseiks. Tagakiusamist ja narrimist informantide sõnul põhjusega ei esinenud. Ka noortesse praktikantidesse suhtuti kui omasugustesse, kui nad tööga hakkama said ja rumalusega silma ei jäänud. See võis olla aga tingitud ka asjaolust, et enamik praktikantidest oli juba sõjaväeteenistuse läbinud ja seetõttu arvestatava elukogemusega noored mehed. Raivo jutustas:

Ei, tagakiusamist nüüd küll ei old. See olenes, eks ole, nüüd sellest, kuidas keegi oskas oma eriala võtta, tead. Ja praktikante nad küll ei kiusand taga. Selles suhtes oli küll, [et] nad tõsiselt soosisid. Muidugi, kes tahtis seal, no ütleme nagu, kuidas öeldakse, viilida või, siis muidugi. Aga, kui sa ikka olid normaalne. Ei, mina ei ütle selle kohta midagi, et oleks mingid vanemad või midagi seal [taga kiusanud]. See ei ole nagu sõjaväes või. Sõjaväes on teine asi. (Raivo)

Informant Mart leiab, et noorte meeste merel hakkamasaamise aluseks oli ka julgus, aktiivsus ja töökus:

[9] Informant Oskari sõnul muudeti ülesõitude ajal palliplatsiks üks laeva tekkidest.

Sõltub ikka, et kuidas öelda, enda väljaastumisest, pealehakkamisest. Ütleme, üldjuhul merel ei sallita selliseid mehi, kes on koperdised, saamatud, noh, viilid, laisad. No isegi võib-olla siuksed kavalad. [---] Aga noorte suhtes tollal, ma ei ütleks, kuna esimene koht [minul] oligi see baas[laev], kus oli palju rahvast, sada hinge või natuke enam oli see meeskond. Ja minuga koos oli sealt koolist, üks uhuhuu, üks tubli kümmekond inimest vist. Aga ei, sellist, sellist, ütleme noh, otsest mingit on, ütleme noh, kui nii väljendada, mõnitamist või tagakiusamist või kuritahtlikku suhtumist või sõimamist [ei olnud]. (Mart)

Mõnikord võis ette tulla küll juhtumeid, kus laeva korra suhtes võhiklikele praktikantidele n-ö vingerpussi mängiti. Sellised tögamised näivad aga pigem heatahtlikud kui kiuslikud olevat. Informant Hanno meenutab üht sellist juhust oma praktikapõlvest:

Lõuna aja läksin sööklasse ja jaa... Vaatan ringi. Tegelikult seal oli nagu kellaajaliselt paika pandud. Sellest kellaajast selle kellajani tulevad sinna need või teised sööma. A ma noor ja loll. Vaatan, söökla täis, no lõuna aeg, et sööma. Vaatan, kõik lauad täis. Vaatan, üks laua ots seal tühi. Vaba jah. Ja jaa, need vanad meremehed, jah vaba, istu siia. Siis vaatan tead: üks halli peaga nisukene, nagu mina praegu. Vanamees minu pikkust ka, nihukene vene mees. Tuleb vaatab, raisk. Ma ei tea, kas ta midagi ütles, aga mulle pööritas silmi, tead. Läks minema. Läks sööklast välja. Ja lõpuks tuli välja: see oli laeva pootsmanni koht, tead. Ja ma istusin tema kohale. See oli tühi ja... Ükski ei istunud, aga mina lollakas, noor ja roheline istusin, tead, sinna. No vene keeles ka, ma ei saand vene keelest... Ma ikka aru sain. Ma olin sõjaväe ikka läbi teind. Ja aga need jah, mehed mainisid, et see vaba koht siin. Aga eks see pootsman sai ise aru, et need noh, madrused või noh... Teised mehed mängisid niimoodi, tead. (Hanno)

Keskne tegur, mille alusel meremeest laeval hinnati, oli töökus ja toimetulek tööülesannetega. Nagu rõhutas informant Oskar: *sa pidid olema mees omal kohal*. Töö laeval oli meeskonnatöö ning meeskonnaliikme iga ajaline viivitus tõi kaasa viivituse kogu kollektiivile, see omakorda mõjutas tootlikkust ning sõltuvalt sellest ka palka. Seepärast suhtuti informantide sõnul halvustavalt aeglastesse, laiskadesse ning oskamatusesse meremeestesse.

Kui sa midagi ei taibanud, siis jah, hakati tögama sind ja nagu see on tavalises elus igas kollektiivis. Kui sa oled niuke tume, siis sa lihtsalt satud kogu aeg siukse soone peale, et sind tögatakse ja... [---] Lihtsalt merel on nagu kollektiiv ja kui noh, inimene ei saa selle asjaga hakkama, siis ta lihtsalt jääb kõrvale, sest ta pole võimeline selle asjaga tegelema. Seal oleneb kõik kollektiivist. Kui üks lüli seal kuskil lonkab, siis tootlikkus sellega langeb. See mees ei sobi sellele kohale, vahetatakse välja. Pannakse teise koha peale, proovitakse. Aga seal peavad töötama kõik nagu jooksva lindi peal. Kuskil kuidagi on abi vaja, antakse abi sulle. Aga kui sa pidevalt seda abi tahad ja teised sellega hakkama saavad, siis järelikult sa pole võimeline selle koha peal töötama. (Oskar)

Intervjuude põhjal näib, et kuigi üksikutel juhtudel viisid nõökimised ja vaidlused suuremate tülide ning kaklusteni, olid need siiski erandlikud. Kui vahel vihavaen ka tekkis, siis informant Oskari sõnul juhtus see juba esimese vahetuse ajal, kui oli veel võimalik mehi ohu vältimiseks suunata erinevatele töödele. Nii sai ära hoida isiklikust vastuolust tulenevaid kaklusi.

Üksikud füüsilised kokkupõrked olid informantide sõnul pigem spontaansed, hetkelised vihapursked, põhjustatud kurnatusest tulenevast närvipingest, alkoholo-

list¹⁰ ja konkurentsist naiste pärast. Füüsiliselt ja vaimselt väsinud meestele piisas tüli algatamiseks vaid tagasihoidlikust solvangust. Seetõttu pidi igauks konflikti vältimiseks jälgima oma käitumist ning eneseväljendust. Et tüli võis tekkida väga väikese asja pärast, tuleb välja ka informant Raivo intervjuust:

Jäänud veel maipühad. Seal natuke oli napsu ja [eks] igauks hoia oma sünnipäevaks, eks ole. Mängisime malet ja tegin mehele pähe ja tema võtab tuhatoosi ja paneb mulle otsaette, eks ole. No tuli [murdusid] närvid, eks. (Raivo)

Tagasihoidlikud lahkkelid lahendati isekeskis ning üldjuhul ei jõudnud need juhtkonna kõrva. Vaid haruharvadel kordadel, kui ühe meeskonnaliikme käitumine muutus teistele juba ohtlikuks, peamiselt alkoholi liigtarbimise tulemusena, arutas asja kõrgem koosseis, kes vajadusel kirjutas mehe laevameeskonnast välja ning saatis esimese tagasisõitva alusega koju. Niisuguse inimese välissõidud olid informantide sõnul sõidetud: temalt võeti viisa ning teda ei lubatud enam välisvetesse tööle. Informant Hanno kirjeldab ühte sellist alkoholi ületarbimisest tingitud juhtumit:

Las Palmases käisime siis. Motorist oli see. See liiter piiritust maksis meie rahas... alla rubla oli. Ja ja siis. See jõi ennast segaseks. Võttis noa kätte ja peksis kapteni kajutist välja, et mine sa minema, et ma tahan siin ka magada. Põhimõtteliselt nii oli no. Aga see saadeti kohe minema ka. Järgmine laev, mis püügirajoonist koju läks, siis pandi selle peale ja saadeti minema. (Hanno)

Rohkem tülisid ja lahkkelisid kui teistel põhjustel tuli ette naiste pärast. Nimetatud teemat käsitletlen aga järgmises alapeatükis.

Nagu töökollektiivile omane tekkisid ka laevadel kitsamad suhtlusringkonnad ehk mitteformaalsed kollektiivid. Kui etnoloog Kirsti Jõesalu toob oma magistratöös „Sotsiaalsed suhted nõukogude tööelus: biograafilisi uurimusi argielust ENSV-s“ esile, et kollektiivi mõistet ei laiendanud tema informandid (valdavalt kesk- või kõrgharidusega ametnikud ja teenistujad) kunagi tervele asutusele (2004: 58), siis tootmiskoondise Ookean meremeeste puhul panin tähele, et mitmed neist kasutasid just kogu laeva meeskonda mõeldes terminit *kollektiiv*. See võis olla põhjustatud asjaolust, et laeval sõltus töö edukas kulgemine tervest meeskonnast – *kollektiivne töö*, mis individuaalsemate ametnike puhul ei kehtinud. Lähemat suhtlusringkonda käsitleti laeval lihtsalt *kamba* (foto 2) või seltskonnana, omistamata sellele mingit kindlat, üldist terminit.

Intervjuudele tuginedes võib väita, et lähim suhtlusringkond kujunes laeval tavaliselt ühe eriala inimestest. Neid ühendavaks lüliks olid ka ühised ja ühel tekil asuvad kajutid. Koos veedeti nii töö- kui ka puhkeaeg. Suhtlusringide liikmed toetasid üksteist rasketel hetkedel, veetsid koos vaba aega, pidasid meeles üksteise sünnipäevi ja aitasid teha selleks ettevalmistusi, käisid koos saunas¹¹. Nii olid nad korraga nii kolleegid, toanaabrid kui ka sõbrad. Siiski tuleb märkida, et informanti-

[10] Alkoholi tohtis Ookeani laevadele kaasa võtta piiratud mahus, alates 1985. aastast keelati see täielikult. See ei tähenda, et napsu alustel nappis: staažikamad mehed leidsid alati mooduseid, kuidas joogid laevale toimetada. Harv ei olnud ka „puskariajamine“. Vt täpsemalt Ingi 2007.

[11] Üksikutele alustele olid aktiivsemad meeskonnaliikmed ehitanud pesuruumide juurde ka sauna. Hiljem, 1980. aastatel näivad saunad laeval juba levinumaks nähtuseks muutunud

Foto 2. Informant Oskar oma *kambaga*. 1980. aastate algus.

Foto: Informant Oskari erakogu

de sõnul piirdus nende *kampade* suhtlus peamiselt laevaga: maal suheldi omavahel minimaalselt või ei suheldud üldse. Sama tendentsi on märganud ka Kirsti Jõesalu oma informantide puhul: „Tundub, et kolleeg, oma kollektiivi liige, oli vaid konkreetse tööruumi ja tööülesannetega piiritletav. Sotsiaalseks kontekstiks oli siinjuures töökoht ning ajaks tööaeg, eristavaks piiriks saavad ka tööajavälised, kuid asutusega seotud tegevused. Suhtlemist kolleegidega ei laiendatud teistele tasanditele.“ (Jõesalu 2004: 67) Kahtlemata esines erandeid, kus kolleegidest said sõbrad ning nad suhtlesid väljaspool töökohta, siinkohal väljaspool laeva. Kuid nagu rõhutab ka Jõesalu: „Kui kolleeg võetakse vastu teise tasandi, eraelulisse suhtlusvõrgustikku, mis toimib väljaspool tööaega, siis ei ole tegu enam töökollektiiviga ning olulise osa omandavad teistsugused kogemused ja emotsioonid.“ (Jõesalu 2004: 67)

Intervjuude põhjal tundub, et suhted olid võrdlemisi harmoonilised ja rahumeelised. Laev oli keskkond, kus iga meeskonnaliige pidi oskama arvestada teistega, olude spetsiifikaga. Rollidest kõrvalekaldumine, domineerimissoov ja tülinorimine võisid elamise ja töötamise võimatuks muuta. Nagu tõdes informant Hanno:

Tead, laev ei olnud niuke koht, kus kakelda tegelikult. Ma ei tea, mis elu sa kuus kuud elad, kui sa kellegagi kakled. Vat siin maal on, et ma söiman läbi ja kaklen, tead, lähen minema ja. Aga laevas ei ole pääsu kuhugi. (Hanno)

olevat. Nagu maismaal oli saunal ka siin mitte ainult pesuruumi tähendus: sellest sai suhtlusringkondade laupäevane ajaveetmiskoht.

Tegelikult jääb siiski küsitavaks, kuidas suur hulk inimesi suutis isoleeritud keskkonnas säilitada üldjuhul sõbralikud või vähemalt neutraalsed suhted. Sellele küsimusele ei ole võimalik etnoloogiliste meetoditega vastust leida: see kuulub juba psühholoogide uurimisvaldkonda. Ka informandid ise ei suuda seda tõika seletada. Tsiteerides informant Marti: *Mai teagi, jälgib nüüd jumala või Neptuni sõrm seda asja, et et see asi nüüd hulluks pole läinud.*

Naised laeval. Sugudevahelised suhted

Informantide sõnul kuulus kalalaevade meeskonda vähe naisi. Suurtel kalapüügi- traaleritel, mis koosnesid umbes 90 töolisest, oli keskmiselt 5–9 naist ning baaslaevadel¹², kuhu kuulus 180–250 liiget, 14–16 naist. Naised olid valdavalt slaavi päritolu. Kuigi üksikud naised töötasid ka tsehhitöolistena, oli enamik neist siiski teenindaval ning vähem füüsilist pingutust nõudval ametikohal: koristajad, messiruumide stjuardessid, kokad, köögitöölised, pesunaised, baaslaevade õed ja sanitarid.

Informantide suhtumine naisliikmetesse ning laeva meeskonna üldise hoiaku väljendamine tundub (rohkem kui teiste temade puhul) sõltuvat meeste olemusest ning tõekspidamistest. Nii pole siinjuures võimalik luua ühtset pilti. Siiski näitab teatud valdavat suhtumist järgnev tähelepanek: vaatamata sellele, et huvitusin üldisest suhtumisest naistesse, jutustasid informandid eelkõige naiste seksuaalkäitumisest, mis lubab oletada, et naisi käsitleti eelkõige kui seksuaalseid olendeid.

Mõningate abielus informantide puhul peegeldub vaid ükskõiksus laeval töötanud naiste vastu ning nad suhtuvad naistesse lähtuvalt nende iseloomust. Tsiteerides informant Oskarit: *Naine on nagu naine. Eks ole... Kuda naine ise ennast hindas, nii ta oli.* Kuid nagu kommentaarist selgub, hinnatakse ka iseloomu eelkõige seksuaalkäitumise järgi.

Samas võib näiteks Raivo intervjuust lugeda välja nii kibestunud ja üldistavalt negatiivset hoiakut laeva naisliikmetesse kui ka kadedust, et kõrgema positsiooniga meestel oli rohkem lootust leida endale laeval seksuaalpartner.

Need naised olid nagu müüdavad. Aga nad olid rohkem, ütleme seal kaptenist allapoole, nendele tead müüdavad. Et ühesõnaga niiviisi, et kui sina ostad talle välismaal seal kasuka, eks ole, siis tema on terve reis sinuga. (Raivo)

Informant Mardi arvamus naistest laeval näitab eriti rõhutatult tema enda veidi kelmikat olemust. Ta nõrkus flirdi, kurameerimise ja muu sarnase vastu tuleb esile pikkadest armulugude kirjeldustest ning õhinast, kuidas ta neid jutustab.

No loomulikult. Ehehee... No mis sa arvad, kuidas mehed suhtuvad naistesse. Ikka mitte nagu võrdesse. Naine jääb naiseks ju. No kuidas öelda. Huvivid on teised. Merel seda enam veel, eks ole. Eks ikka, lähenemised on teistsugused ja ja muidugi, kes kuidas. Kes ei pööranud naistele üldse tähelepanu. Oli ka selliseid asju. Aga kes pööras, pööras tähelepanu. (Mart)

[12] Avamerel püügilaevade teenindamiseks ja saagi vastuvõtmiseks mõeldud laevad, mis tegutsesid Ookeanis ka kui mereande töötlevad tehased (Sammet 1984–1988: 5–7).

Kuna naise oli laeval vähe, olid nad teatud eelisolukorras, neil oli võimalus partnerit valida. Informantide sõnul tekkis igal reisil tavaliselt ka üks kindel paar. Siiski ole-
nes naise seksuaalkäitumine tema iseloomust, moraalist, väärtushinnangutest. In-
tervjudest selgub, et mõni naine kurameeris sõidu jooksul mitme mehega. Teisalt
oli laevadel ka selliseid, kes ühegi mehega seksuaalsuhteid ei arendanud.

*Üldiselt juhtus ikka selline asi, et iga reisi järel tekkis mingi paar, üks ole. Tean üht paari
kindlasti. Ma ei tea muidugi, praegu enam ei oska öelda. Selle vene aja lõpus ma nägin neid.
Elasid veel koos, üks ole. Tõeline abielupaar. A muidu üldiselt paaridena lahkuti, kas hiljemalt
paari jäid, seda ma ei oska öelda. (Mart)*

Informant Mardi sõnul üritas juhtkond seksuaalsuhete tekkimist ära hoida. Selleks
eraldati näiteks baaslaevade peal spetsiaalne tekk naistele, et tõkestada meeste li-
gipääsu naiste kajutitele. Ka kontrollis kapteni I abi, et mehed naiste tekil ei käiks.
Loomulikult ei suudetud suhete tekkimist tegelikult tõkestada. Informant Mart ju-
tustab, kuidas mehed sageli oma eluga riskides ronisid naiste tekile:

*See oli selline asi, et kui nõiud illuminaatorist sai nõiud välja ronida niimoodi, et kui olid
julge mees. Üleval illuminaatori kohal oli meeter poolteist, hakkas reeling pihta. Kätega said
kinni ja said ennast välja tõmmata. Muidugi krempel on, või asi on selles, et kui seal nõiud
alla oleks pidand lendama, siis üle parda. Seal oli üks 15 meetrit tühja või vaba langemist, üks
ole. Noh, kes julgem mees, siis tegi niimoodi. Seal siis kuuldavasti üritati sama moodi ka sisse
minna kajutisse. A ükskord oli selline kurioosne juhtum olnud, et see naisterahvas polnud
mitte selle mehega nõus olnud ja pani illuminaatori kinni nii, et see jäi rippuma sinna tükiks
ajaks. Tegu, et saada ülesse sealt ennast upitada jälle. Riskantsed ettevõtmised, mis naiste
nimel tehtud. Murra või kael ära... (Mart)*

Mõnikord võisid sellised hulljulged katsetused lõppeda õnnetult. Informant Ants
mäletab juhtumit, kui mees kaotas naise akna taga luurates tasakaalu, kukkus üle
parda ja sai surma.

Samamoodi nagu merel loodi uusi sidemeid, toimusid seal ka lahkuminekud.
Loomulikult ei olnud viimased nii tihedad juba sellepärast, et abielupaari tööta-
mine ühel laeval oli harv juhus. Tavaliselt oli lahkumineku põhjus, et naisele tek-
kis uus kallim. Sellisel puhul kaasnes lahkuminekuga ka kajutivahetus. Informant
Mart meenutab, kuidas ta sõber pootsman laeval oma naise teisele mehele kaotas ja
oma kajutist välja kolis.

*Ükskord pootsman kutsus mind ja seda Jussi [kajutikaaslane] enda juurde. Et aidake mul
siit koli välja visata. Tal oli raadio seal, no nagu vanasti olid need suured raadiod. Raadio seal
ja värgid. Viinad siia-sinna. Ja siis oli tehtud suured karbid. Selliseid oli seal ja siis mingi vä-
hilane oli seal. Kuivatatud vähk. Selle ta virutas kohe puruks. Ma mõtsin, et mis kurat nõiud
on. Pääksepiste saand või. Raadio tõsta välja. Ma siis tõstsin välja. Ma küsisin, et mis kus ma
viin selle. Mai tea, paneme vist lattu. Pärast mõtles, et ei, anna siia. Saatis selle üle parda,
üks ole. Mõtsin, et mis lahti on, et ikka midagi päris mäda, üks ole. No ei midagi. Viisime selle
krempeli siis minema sealt ja muist jäi sinna ukse taha. Kurat, mina ei mäleta, tekki või kuhu
me panime, üks ole. No vot lähme kajutisse tagasi. Tal oli mingi liköör või mingi mingi magus
jook oli seal. Et anna andeks, et muud pole praegu pakkuda. Et mul on siuke asi, et mul on
lahutus täna. Ilmnes selline jant, et sellele naisele viskas silma peale üks mehhaanik. Süstee-
mimehhaanik õigemini. See oli tatarlane. Ja ja ja. Ma ei tea nõiud, niimoodi nõiud see suhe*

seal arenes, et kui tal see seaduslik mees oli tekis töö, eks ole, siis see vahepeal sel naisel oli päeval puhkeage ja käis siis seal kokku saamas ja asi ikka ilmselt nii oli, et sattus peale lausa, et sellepärast see äkiline muutus oli. (Mart)

Võib aimata, et lahkumine isolatsioonis mõjub inimesele veelgi rängemalt, sest kokkupuude endise naise või mehega on sellistes elu- ja töötingimustes vältimatu.

Nagu eelnevalt mainitud, tekkis kõige enam konflikte ja kaklusi just naiste pärast. Tsiteerides informant Antsu:

Mehi oli rohkem ja et siis igal mehel olid oma soovid. Ja noh, naised olid ka niuksed, niigu nad on, et ei old just päris ühte kogu aeg, armastatud. No ja siis tekkisid nende meeste vahel nagu koerade vahel tülid. Kui nad nii kraaklevad [---]. Üks läks noaga kallale kohe päris ja tekitas päris nii eluohtliku situatsiooni teisele mehele. (Ants)

Informandid teavad nimetada isegi olukordi, kus mees on vastamata armastuse pärast endalt elu võtnud või seda teha üritanud.

Oli ka mingi pühadeaeg, mingid pühad olid. Et poolel oli mingi vaba päev ja sai omajagu vist viina võetud ja üks siis selles meeleheites, et daam teda ei armasta, tahtis ennast ära uputada, hüppas üle parda. Õngitseti välja, noh, ja saadeti seal mõne päeva pärast Tallinnasse mineva laevaga koju ja. (Mart)

Üldiselt võib intervjuudest välja lugeda, et suhtumine laeval töötavatesse naistesse sõltus meremehe isiklikust taustast. Samas võeti hoiakuid siiski eelkõige naissoo seksuaalkäitumist, mitte perenaise praktilisi oskusi, silmaringi või muud sellist arvesse võttes. Oli mehi, kelle jaoks olid naised vaid kolleegid, mehi, kes nägid neid kui kättesaamatuid, samas seeläbi vihatuid objekte, mehi, kes pidasid neid sobivaks armukesteks, mehi, kes suhtusid nendesse kui potentsiaalsetesse abikaasadesse. Võib arvata, et sama palju kui oli laeval mehi, oli ka suhtumisi naistesse. Samas tundub intervjuude põhjal, et distsipliin oli siiski nii tugev, et kuigi meeste vahel toimusid naiste pärast kaklused, ei hakanud mehed reeglina otseselt naiste suhtes vägivalda kasutama. Isiklikult arvan, et kui ka selliseid juhuseid mõnikord ette tuli, ei jõudnud need laiema avalikkuse ette ning vaikiti väikese ringi seas maha.

Etnilised ja rassidevahelised suhted

Informantide sõnul olid tootmiskoondise Ookean laevad kui *rahvaste paabelid*. Seal töötasid mehed ja naised, kes olid pärit erinevatest Nõukogude Liidu osadest: venelased, valgevenelased, ukrainlased, lätlased, leedulased, juudid, tatarlased, eestlased ja hulk teiste rahvaste esindajaid. Informant Ants mäletab, et ühel tema reisil oli kaasa sõitnud koguni inimesi kahekümnest eri rahvusest. Kuna kõik rääkisid vene keelt, ei pruukinud töökaaslased teadagi, milline oli teise etniline kuuluvus. Lisaks Nõukogude Liidu rahvastele oli informantide meenutuste järgi kalalaevadel tööle ka araablasi ja mustanahalisi (foto 3). Informant Oskari sõnul oli NSVLil leping, mille alusel pidid nad võimaluse eest tegeleda kalapüügiga mõne Aafrika riigi territooriumilvetes peale võtma teatud arvu kohalikke töölisi.

Koostades intervjuuküsimustikku, olin veendunud, et sellises multietnilises keskkonnas tuli ette rohkelt rahvusest lähtuvaid konflikte. Intervjuud tõestasid aga pigem vastupidist. Informantide sõnul lahkhelisid rahvuslikul tasandil ette ei tulnud. Kuna laev on eriline keskkond, kust pole võimalik igal sobival hetkel lahkuda, ei saanud, eriti küsitletud kaptenite, aga ka teiste meeste arvates selliseid tülisid endale lubada. Tsiteerides informant Antsu: *Laev on laev ja laeva meeskond on meeskond ja on täiesti ühine* [ühtne].

Kuigi intervjuudest selgub, et suuremaid etnilisest kuuluvusest tulenevaid konflikte ette ei tulnud, tekib küsimus, kuidas suhtusid erinevad rahvad üksteisesse isekeskis. Kas rahvastevahelised suhted olid ka tegelikult harmoonilised või hoiti end tagasi vaid olukordades, kus tekkis oht, et tekib suurem tüli?

Intervjuudest tuleb väga selgepiiriliselt välja erinevus, kuidas inimesed arvasid end suhtuvat teistesse rahvustesse, sõnastades vastuse konkreetsele küsimusele, ning kuidas inimesed neisse alateadlikult suhtusid, mis koorub välja intervjuu käigus.

Kui vastuseks küsimusele, kas oli märgata vaenu eri rahvaste vahel, vastas informant Oskar: *No mina ei tea, minul kuskil silma ei hakanud, et oleks siukest vaenu rahvuste suhtes old, siis juba järgnevas jutustuses asetab ta oma väite õigsuse kahtluse alla: Ei sallitud seal inimesi, kes ei viitsind teha tööd, vot laiskasi. Nagu olid, paljud olid moldaav-lased, olid siuksed, et nad jutustavad palju, aga tööd teevad vähe ja noh oli jah. Asjaolu, et tõiseid konflikte seletati kultuurilisel tasandil, viitab sellele, et rahvuste võrdlemine oli tavaks.*

Samasugune vastuolu konkreetse vastuse ja tekstist ilmnenu vahel tekkis ka informant Raivo intervjuus. Kui küsimuse peale, kas eestlaste ja venelaste vahel rahvuse tasandil hõõrumisi ei olnud, vastas informant: *Ei, sellel ajal ei old, siis meenutusest jõulude pidamise kohta, selgub veidi erinev nägemus: Vahest venelased ütlesid küll, et kui eestlased seal jõulu peavad. Siis nad ütlesid ka alati, et... ega nad ei üteld, et eestlased, vaid siis fašistid.* Viimase väljendi kasutamine venelaste poolt näitab teatavat pahatahtlikku suhtumist eestlastesse kui rahvusesse. Seda võiks käsitleda ka hõõrumisena nende kahe etnilise grupi vahel, kuigi informandi arvates seda ette ei tulnud. Sellest, et kallutatud suhtumine oli vastastikune, annab märku Raivo kommentaar venelaste ja parasiitide teemal:

Aga vene inimesel, tema ju toob [prussaka] kodunt kaasa. Tal on see koduloom. Ta ei saa, ta peab kaasa tooma, üks ole ja [---] No seal öeldakse, lähed kellegi teise kajutisse, seal oma Vasja, tule siia. Ja see nagu kuuleb ka kurat ja ronibki seal kuskilt välja, tuleb laua peale, igavene pirakas. Ja siis sööki antakse. (Raivo)

Ainult informant Mart tõdeb, et omavahelisi, teiste rahvuste suhtes pahatahtlikke jutte ikka esines, kuid reeglina ei lastud neid muutuda tõsisteks tülideks. See seisukoht tundub paika pidavat, võttes arvesse ka eelnevalt esiletoodud informantide intervjuudest väljanõpitud suhtumisi.

Kogu selle aja jooksul, mis ma merel olen sõitnud, siis ma pean ütleva, et ikka on olnud. Kuigi asi on selline, et otseselt... Nii et näost näkku, kes hakkab ütleva, neid juhuseid ei oska ma öelda. Tavatsetakse öelda, et ühe käe sõrmede peal võib-olla võib üles lugeda. Aga selliseid seljataguseid jutte ja tunnetus, seda on küll olemas ja no, seda enam, kui nõukogude aeg oli,

Foto 3. Mauritaania kodanike praktika juhendaja, BMRT-555 kapteni abi tootmise ajal Ruslan Agejev oma õpilaste keskel.

Foto: Eesti Meremuuseumi fotokogu 924:51

kahtlemata oli. Aga seda, et otseste, mingite tõsiste konfliktideni oleks asi läinud, seda ma ei tea kohe öelda. Ei ole ilmselt asi läinud. (Mart)

Intervjuudele tuginedes võib väita, et sarnaselt suhetele eri rahvustest inimeste vahel, oli lugu ka rassidevaheliste suhetega. Tootmiskoondise Ookean laevadel oli lepinguliselt tööl Aafrika riikidest pärit mustanahalisi ja araablasi. Võiks arvata, keelised ja kultuurilised erinevused nõukogude meremeestest tekitasid omavahelisi lahkkelisid. Analoogselt etniliste suhetega jäid ka rassilised konfliktid märkimisväärse väljundita. Sarnaselt venelaste, eestlaste ja teiste NSVLi rahvaste vaheliste suhete kirjeldamisele, kus kujunes välja erinevus konkreetsete vastuste ja intervjuu käigus välja tulnud hinnangute vahel, iseloomustati nõukogude meremeeste ja Aafrikast pärit tööliste läbisaamist. Informandid leidsid, et mingisugust tagakiusamist ega negatiivset suhtumist araablasesse ning mustanahalisesse ei olnud: nende usuga arvestati, nende elamistingimused olid head ning toitlustus tasemel. Samas peegeldub nendest kirjeldustest teatav pahameel selle suhtes, et *mustad* tegid oma usuliste kommete järgimise nõude tõttu vähem tööd, saades samal ajal rohkem süüa. Vaatamata sellele, et lepinguliste töötajate lühem tööaeg kuidagi Ookeani

meremeeste palka ei mõjutanud ega koormust suurendanud, näib see nõrgendavat töömoraali ja kujundavat negatiivset suhtumist mustanahalistesse ja araablasse.

Kaptenina sõitnud informant kirjeldab araablase ja mustanahaliste kombeid teatava irooniaga:

Esiteks neil olid oma kombed. Seda kombetalitust pidid jälgima. Tähendab, noh, esiteks neil oli teatud... ee, araablasele oli väga kõrgel see usutase. Kui nendel oli, tähendab, kui nad pidid palvetama, siis nad pidid ka palvetama. Kui nad pidid teed jooma, nad jõid rohelist teed kogu aeg. Ja see tee oli hästi kange, nii et meie valge inimene, kui teda joob, läheb ise ka mustaks (naerab). No ja seda nad seal tegid. Ja nendel oma ajad, millal nad pidid magama minema. Oli ette nähtud. Allah ei luba teisel ajal midagi ja... Siis kui paastuajad, siis nad võisid süüa ainult öösel. Päeval ei tohtinud süüa. Pimedal ajal. Pandi veel kajut kinni, et kuu sisse ei paisata. Aknast, illuminaatorist. Ja nendega pidi arvestama [nõukogude meremees]. (Ants)

Erilist tähelepanu tuleks selles tekstis pöörata lausetele *Allah ei luba teisel ajal midagi ja ning Ja see tee oli hästi kange, nii et meie valge inimene kui teda joob, läheb ise ka mustaks*, mis rõhutavad iroonilist suhtumist kultuuriliselt võõra rahva liikmete kommetesse. Toonist, kuidas informant eelnevat kirjeldust esitas, võis ka lugeda välja, et küsitletav kapten pani kahtluse alla, kas usukommete täitmine oli siiras või vaid puhkepauside tegemiseks sobiv ettekäänd. Ka Oskar annab mõista, et araablased kasutasid oma usku vaid ettekäändeks, et vähem tööd teha:

Kui sa sattusid ühte brigaadi araablasega, siis sellest 8 tunnist nemad tegid võib-olla 5 tundi tööd. Noh, omad need palvetunnid. Nemad siis tööd ei teind, kui nende palvus oli. See oli kõige. No nad olid lihtsalt nii kavalad, et ei teind ja me ei saand neid sundida ka. Neil on oma usk ja värk. (Oskar)

Kui selle vähese töö järel said nad oma kokalt ka rohkem süüa kui usinad *vene* meremehed, võis see tekitada pahameelt.

V: Neil oli omaette laud, nad sõid seal, neil oli oma kokk. Ja nad sõid seal. Meie saime seal üks neljandik kana, nemad sõid seal terve kana ära, kurat. See oli lõuna neil.

K: Aga kas see näiteks ei tekitand mingeid pingeid?

V: A mis me saame sinna tekitada. (Oskar)

Viimases tõdemuses peegeldub hinnang, et kuigi ebavõrdsus tekitas tuskat, ei saanud sinna otseselt midagi parata. Küll aga võib arvata, et sellises olukorras tekkisid teatavad negatiivsed tunded araablasest ja *neepritest* tööliste vastu, mis küll tõsiste konfliktideni ei viinud, kuid jätsid hinge väikese okka. Kuigi informant Ants leiab, et nõukogude meremehi ei huvitanud absoluutselt, kui palju võõrast riigist pärit töölised töötasid, sest nad tegid oma tööd ning said palka omalt maalt, võib intervjuudest siiski välja lugeda, et niisuguse töökultuuri nägemine avaldas mingisugustki mõju, tekitades ülekoormatud meremeestes vähemalt teatavat kadedust.

Kokkuvõte

Artiklis vaatlesin inimsuhteid tootmiskoondise Ookean kaugsõidu kalanduse laevadel „küpsel sotsialismi“ tingimustes individuaalsetel, rahvuslikel, rassilistel ja

soolistel alustel. Analüüsiraamina kasutasin Anne Honeri väikeste sotsiaalsete eluilmade ideed, mis sõnastab väikesed eluilmad kui kitsad väljalõiked igapäevasest eluilmast. Väikeses eluilmast loovad ühised pragmaatilised eesmärgid olukorra, kus kogetakse osa maailmast sarnaselt. Laevameeskond, kes elab ja töötab ühesuguses keskkonnas, sarnastes tingimustes ning kellel on kindel ülesanne – korraldada ja teostada kollektiivselt kalapüüki ookeaniavarustes, on käsitletav väikese sotsiaalse eluilmaga. Seda kinnitavad ka poolstruktureeritud küsimustiku alusel tehtud intervjuud: laevaelu tajuti ja mäletati sarnaselt, oma maailmapilt ja hoiakud ehitati üles analoogsetel alustel, tähtsustati suures osas samu küsimusi, teemasid.

Lumepallimeetodi abil valitud informantideks oli kuus tootmiskoondise Ookean koosseisus ja üks kalurikolhooside ridades sõitnud keskmise haridustasemega meremeest vanuses 55–77 aastat.

Tootmiskoondise Ookean kaugsõidu kalanduse meremeeste sotsiaalseid suhteid laeval iseloomustavad informandid positiivsetena. Vaatamata sellele (või ehk just sellepärast), et oldi isoleeritud maismaast, elati väheste mugavustega väikestes kajutites isegi kuuekesi, veedeti valikuvõimaluseta koos nii töö- kui puhkehetked, kannatati füüsilise ülekoormuse ja vaimse ning seksuaalse pinge all, sõltuti üks-teisest ülesannete täitmisel ja selle tulemusel ka sissetuleku suuruse kujunemisel, suudeti siiski omavahelist lävimist sõbraliku või vähemalt neutraalsena hoida.

Kaastöölisi ei hinnatud vanuse järgi: olulised olid kogemused, julgus, ettevõtlikkus ja töökus. Nagu enamikus kollektiividest suhtuti põlgusega aeglastesse, laiskadesse ning salakavalatesse kolleegidesse, kuna laevatöö oli meeskonnatöö ning ühe lüli viivitus tähendas viivitust ka teistele meeskonnaliikmetele. Harvad tülid, mis viisid füüsilise kokkupõrkeni, olid põhjustatud peamiselt alkoholi liigtarbimisest, armukadedusest ja ületöötamisest. Reeglina lahendati aga needki isekeskis ning konfliktid ei jõudnud juhtkonna kõrvu. Kuigi reisi jooksul kujunesid välja ka kitsamad suhtlusringkonnad ehk *kambad*, piirdus nende suhtlus peamiselt laevaga: kolleeg oli vaid konkreetse tööruumi – laeva ja tööülesannetega piiritletav.

Suhtumine laeval töötavatesse naistesse, kes moodustasid keskmiselt 5–10 protsenti kogu kollektiivist, sõltus meeste loomusest ja tõekspidamistest. Siiski võib täheldada, et olenemata sellest, kas mehed hindasid laeva naise kõrgelt, suhtusid neisse neutraalselt või põlglikult, vaatlesid nad nõrgemat sugu eelkõige seksuaalkäitumist arvesse võttes.

Kuigi kapteni I abi püüdis uute seksuaalsuhete tekkimist laeval takistada pideva kontrollimise ja suurematel laevadel spetsiaalse naiste teki loomisega, jäid püüdlused tulemusteta. Alati leiti mooduseid, kuidas vastassugupoole esindajaga kahekesi kajutisse jääda, ning ikka kujunes reisi jooksul uusi püsivaid või vähempüsivamaid suhteid. Tihti lõppes „armastus“ kodumaale jõudmisel, kuid teinekord tipnes laevaromanss ka abieluga. Harvaesinevate suuremate konfliktide põhjustajaks olid reeglina just probleemsed armukolmnurgad, mis vahel viisid partnerite lahkuminekuni, hullematel juhtudel isegi vägivalda kasutamiseni: jõhkrate kakluste või enesetappudeni.

Vaatamata sellele, et nõukogude kalalaevadel sõitis eri rahvustest ja rassidest inimesi, multietnilisusest tulenevaid tülisid praktiliselt ette ei tulnud: nii nõukogude rahvad kui ka lepingulisena laeval töötanud mustanahalised said omavahel

Dagmar Ingi

hästi läbi. Siiski ei saa öelda, et poleks esinenud võõrastest kommetest ja harjumatus elustiilist põhjustatud alateadlikke negatiivseid stereotüüpeid hinnanguid teiste rahvuste, rasside suhtes. Neid teemasid puudutati aga pigem isekeskis, oma rahvuse või rassi esindajate ringis ning suuremaid konflikte sellistest suhtumistest välja ei koorunud.

Leian, et selgeim vastus, miks sotsiaalne lävimine just niisuguseks kujunes, nagu artiklist selgub, peitub informant Heinz'i eelpool tsiteeritud ütluses:

Tead, laev ei olnud niuke koht, kus kakelda tegelikult. Ma ei tea, mis elu sa kuus kuud elad, kui sa kellegagi kakled. Vat siin maal on, et ma söiman läbi ja kaklen, tead, lähen minema ja. Aga laevas ei ole pääsu kuhugi.

Allikad

Intervjuud, tehtud 2004–2006 (autori valduses).

Sammet, Jaak 1984–1988. Eesti NSV ookeanikalandus 1970. aastate algul. Jaak Sammeti kuus käsikirja (1984–1988) kalanduse ajaloost. (Käsikiri Jaak Sammeti erakogus.)

Kirjandus

Allik, Lembit 1979. Sotsiaalse isolatsiooni mõjust meremeestele ja laevameeskondadele. Diplomitöö. Tartu Riikliku Ülikooli loogika ja psühholoogia kateeder.

Honer, Anne 1993. *Lebensweltliche Ethnographie: ein explorativ-interpretativer Forschungsansatz am Beispiel von Heimwerker-Wissen*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag.

Ingi, Dagmar 2006. Tootmiskoondise Ookean kaugsõidu kalanduse meremeeste argielu laeval 1970–1985. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Ingi, Dagmar 2007. Vaba aja veetmise võimalustest tootmiskoondise Ookean laevadel 1970–1985. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* L. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 79–106.

Jõesalu, Kirsti 2004. Sotsiaalsed suhted nõukogude tööelus: biograafilisi uurimusi argielust ENSV-s. Magistritöö. Tartu.

Jõesalu, Kirsti 2006. Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlikke vaateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XLIX. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 91–124.

Kivimäe, Mart 2002. Argipäeva ajalookultuur ja elavikuline identiteet: refleksiivne "igapäevaelu" ja „elumaailma“ mõistest argiajaloo. – *Vana Tallinn* XIII (XVII). Tallinn: Estopol, 23–51.

Mason, Jennifer 2002. *Qualitative Researching*. London; Thousand Oaks, California: SAGE.

Mereleksikon. 1996. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Schütz, Alfred, Thomas Luckmann 1973. *The Structures of the Life-world*. Vol. 1. Evanston (Ill.): Northwestern University Press.

Shlapentokh, Vladimir 1989. *Public and Private Life of the Soviet People. Changing Values in Post-Stalin Russia*. New York; Oxford: Oxford University Press.

Dagmar Ingi (1982) omandas bakalaureusekraadi 2006. aastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna etnoloogia erialal *cum laude*. Alates 2008. aastast Tartu Ülikooli etnoloogia doktorant, uurimisteemaks „Kaugõidu kalanduse meremeeste argielu 1970–1992“. 2006. aastast alates töötab Eesti Vabaõhumuuseumis ekspositsiooni korraldajana.

Summary: Social relationships aboard the Ookean factory's long-distance fishing ships, 1970–1985

Dagmar Ingi

The ship was a special environment. It represented a combination of home, workplace and a place for spending free time. People who worked aboard the vessel were at once colleagues, roommates, friends and family.

In this article, I look at human relationships on the ships of the Ookean production factory during the “ripe socialism” period (1960s–1980s). I examine the relationships based on individual, ethnicity, race and gender, taking into account the special characteristics of the environment and the rules for mutual interaction. I try to understand what sorts of characteristics were valued aboard a ship and what led to such evaluations. I ask whether and how conflict situations were avoided and good relationships ensured. I raise the topic of relations between the sexes. I look at how different races and ethnicities got along. The source material comprises interviews on the basis of a semi-structured questionnaire conducted with seven seamen from the long-distance fishing sector. The primary theoretical source for the article is Anne Honer's idea of small social life-worlds.

Living conditions that directly affect interpersonal relations depended on the type of ship. More specifically, living conditions depended on seniority: the lower ranks lived in four and sometimes even six-man cabins while the mid-level crew members were housed in two-man cabins. The ship's officers were provided private cabins. The gender and profession of the crew members also was a basis for assigning the cabins. Those who plied specific trades had specific cabins. Only in some solitary cases where personal conflicts made coexistence impossible were cabin-mates switched.

Relationships on the ship's crew were seen by the seamen as a positive thing. Persecution or mockery was not seen without good reason. The central factor on the basis of which a seaman was evaluated aboard the vessel was his or her industriousness and ability to cope. Work aboard ship was teamwork and any time delay by a crew member resulted in a delay for the entire crew, which affected productivity and as a result, pay. For this reason, a dim view was taken of slow, lazy and incapable seamen.

Major disputes, fights and animosity occurred in exceptional cases and an attempt was made to nip them in the bud. Scattered cases of physical conflict arose spontaneously and were caused by nervous strain from exhaustion, alcohol and competition over women. Discord was usually resolved without outside recourse,

except for extremely isolated cases, where the behaviour of one crew member posed a danger to others; then the matter was handled by a higher authority.

Crew members' closest circle of interaction – a *kamp*, or band – was composed of people in one speciality. They spent both their work and leisure hours together. Yet the interaction between these bands was mainly restricted to the ship: on land, they interacted minimally or not at all. A colleague could only be defined by a concrete workspace and duties.

Women made up only 5–10 per cent of the fishing ship crew. They were predominantly of Slavic extraction and primarily worked in service positions.

The respondents' attitudes toward female members and the men's natures and convictions determined how the ship crew's general attitude was expressed. There were men for whom women were only co-workers; men who saw them as inaccessible, and thus despised objects; men who considered them suitable paramours; men who saw them as potential spouses. Still, in spite of whether an assessment was negative or positive, they saw the weaker sex above all in terms of sexual behaviour.

The Ookean factory's ships were multicultural. It employed people from many different parts of the Soviet Union, including, under contract, Arabs and black Africans. In spite of this, there was no discord on the ethnic level.

The interviews very clearly indicate a difference between how people believed themselves to relate to other peoples and their subconscious attitudes. The respondent Mart states that malicious talk regarding other ethnic groups did take place, but as a rule they were not allowed to become serious disputes. The situation with interracial relationships was similar. Foreign customs could be ridiculed privately, but it did not reach the point of direct grumbling.

The formation of attitudes on ship could be summarized best by the words of one respondent Heinz: *You know, the ship wasn't the sort of place where to be fighting. I don't know what life you would be living for six months if you fought someone. On land it's customary to curse someone out and fight, then go away. But on the ship there is no escape.*

Резюме: Социальные отношения на рыболовецких судах дальнего плавания производственного объединения «Океан» в 1970–1985 гг.

Дагмар Инги

Судно это особая среда. Для человека оно было и домом, и работой, и свободным времяпрепровождением. Работавшие на судне люди были одновременно коллегами, соседями, друзьями и членами семьи.

В данной статье я рассматриваю взаимоотношения между людьми на судах производственного объединения «Океан» во времена т.н. «зрелого социализма» (1960–1980 гг.). Рассматривают взаимоотношения в зависимости от индивида, национальности, расы и пола, принимая во внимание особенности среды и вытекающие из этого правила общения. Пытаюсь разобраться в том, какие черты характера на судах ценились и что побуждало к таким оценкам.

Задаюсь вопросом, как и благодаря чему удавалось избегать конфликтов, сохранять хорошие взаимоотношения. Поднимаю тему взаимоотношений женщин и мужчин. Рассматриваю способность ладить между разными расами и национальностями. Исходным материалом являются интервью семерых моряков рыболовецких судов дальнего плавания, полученные на частично структурированные вопросники. Основной теоретической базой статьи является идея автономных социальных жизненных миров Анне Хонер.

Условия жизни, которые непосредственно влияют на взаимоотношения людей, зависели от типа судна. Конкретнее, условия жизни зависели от занимаемой должности: младший состав жил в четырёхместных, иногда и в шестиместных, а средний – в двухместных каютах. Отдельные каюты полагались руководящему составу. При комплектации кают исходили из пола и специальности членов экипажа. Представителям определённых специальностей предназначались определённые каюты. Лишь в особых случаях, когда противоречия делали совместное проживание невозможным, меняли соседей по каюте.

Отношения между членами экипажа оценивались как положительные. Издевательства и травли, как правило, не встречались и беспричинно друг друга не дразнили. Основным параметром, на основании которого моряка на судне ценили, было трудолюбие и способность справиться с рабочим заданием. Работа на судне была командной, и каждая временная задержка со стороны члена экипажа влекла к задержке всего коллектива, которая в свою очередь влияла на производительность и зависящую от этого зарплату. Поэтому с осуждением относились к медлительным, ленивым и неумелым морякам.

Более серьёзные ссоры, драки, чувство ненависти были исключениями и их пытались задавить в зародыше. Отдельные физические столкновения возникали спонтанно и были вызваны нервным напряжением из-за усталости, алкоголем и конкуренцией из-за женщин. Разногласия удавалось, как правило, разрешить самим, лишь в очень редких случаях, когда поведение одного из членов экипажа становилось опасным для других, дело выносили на обсуждение высшего состава.

Более тесный круг общения – *компания* – на судне складывалась из представителей одной профессии. Вместе проводили как рабочее время, так и отдыхали. И всё же, общение в *компаниях* ограничивалось судном: на земле общались между собой минимально или же не общались вовсе. Коллега был лишь в пределах конкретного помещения или конкретного рабочего задания.

Женщины на рыболовецких судах составляли от 5 до 10 процентов команды. Они были преимущественно славянского происхождения и работали в основном на обслуживающих должностях.

Отношение интервьюируемых (информантов) к членам команды женского пола и общее отношение к ним команды зависело от характера и убеждений мужчин. Имелись такие мужчины, для которых женщины были лишь коллегами; мужчины, которые видели в них недостижимые, при этом ненавистные объекты; мужчины, считающие их пригодными в качестве любовниц; мужчины, относящиеся к ним как к потенциальным жёнам. Всё же, несмотря на

то, была ли оценка отрицательной или положительной, они рассматривали слабый пол в первую очередь с учётом сексуального поведения.

Суда производственного объединения «Океан» были мультикультурными. Там работал народ с разных концов Советского Союза, были арабы и чернокожие контрактники из Африки. Несмотря на это, разногласий на национальной почве не возникало.

Из интервью чётко просматривается различие между тем, как люди считали, что они относятся к представителям других национальностей, и тем, как они на самом деле к ним бессознательно относились. Так интервьюируемый Март констатирует наличие недоброжелательных разговоров между собой о представителях других национальностей, однако, как правило, не допускалось их превращения в серьёзные разногласия. Похожее положение дел имело место и в межрасовых отношениях: чужие привычки и обычаи в своей среде могли подвергаться осмеянию, однако до того, чтобы напрямую цепляться дело не доходило.

Становление отношений на судне можно лучше всего обобщить словами интервьюируемого Хейнца: *Знаешь, на самом деле судно не было местом для драк. Я не знаю, какой жизнью ты будешь шесть месяцев жить, если ты с кем-то дерёшься. Вот здесь, на суше так, что я кого-то облажу и подерусь с ним, знаешь, и уйду, да. А на судне куда денешься?..*